

A MAGYAR ÉLELMISZERGAZDASÁG JELLEMZŐI ÉS KIHÍVÁSAI A XXI. SZÁZADBAN

Panyor Ágota

Absztrakt: A magyar élelmiszergazdaság alakulása kerül áttekintésre a rendszerváltástól az Uniós csatlakozásig, majd az Uniós csatlakozást követően napjainkig. Részletesen kitérek az élelmiszerek fogyasztási szerkezetének alakulására és az ebből következő piaci kihívásokra. Továbbá a magyar élelmiszergazdaság problémáit és azok megoldási lehetőségeit vizsgálom az élelmiszertermelés és élelmiszer kereskedelem vonatkozásában.

Abstract: The change of the Hungarian food economy will be reviewed from the regime change to the accession to the EU and after the accession, to the present. I will detail the changes of the food consumption structure and the consequent market challenges. Furthermore, I examine the problems of the Hungarian food economy and their solutions to food production and food trade.

Kulcsszavak: élelmiszergazdaság, fogyasztási szerkezet, piaci kihívások

Keywords: food economy, consumption structure, market challenges

1. Bevezetés

Az élelmiszergazdaság egy nemzetgazdaságon belül kulcsfontosságú szerepet tölt be. Az élelmiszergazdasághoz szorosan kapcsolódó területek: a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer kereskedelem. Indokolt, hogy ezen területeket együttesen vizsgáljuk, mivel szoros kapcsolatban vannak egymással és vertikális összefonódás jellemzi őket, tehát egységes rendszert alkotnak. Hazánkban az 1970-es években honosodott meg az élelmiszergazdaság fogalma, miszerint olyan szemléletet és vizsgálati módszertant alkalmaz, amely az élelmiszertermelés kérdéskörét a legszélesebb nemzetgazdasági vertikumban tárgyalja. Valamint e fogalom alá sorolja a termelőeszközök előállításával, forgalmazásával, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termeléssel, a felvásárló kereskedelemmel foglalkozó szervezeteket is. Az élelmiszergazdaság fogalmának szinonimája az angol szakirodalomban az „agribusiness” kifejezés.

2. A magyar élelmiszergazdaság jellemzői a rendszerváltástól az Uniós csatlakozásig

Az élelmiszeripari vállalatok privatizációja 1990 őszén kezdődött és a '90-es évek közepére jellemzően be is fejeződött (minden más nemzetgazdasági ágazatot megelőzve). Az 1990-es évek elején az élelmiszeripari vállalkozások vagyonának legalább részleges megmentésére csak a külföldi tőke bevonásával mutatkozott lehetőség. A magyar élelmiszeripar magánosításának eredményeként jelentősen javult a magyar élelmiszeripari termékek minősége, biztonságossága és színvonalasabb lett a hazai kínálat. Az 1990-es évek közepétől ún. másodlagos privatizációs hullám indult meg, melynek eredménye az volt, hogy a hazai élelmiszeriparban erős differenciálódás és tulajdonosi koncentráció alakult ki. A külföldi tulajdonban lévő vállalatok részesedése a hazai élelmiszerpiacból (52-55%)

és az exportból (75-80%) szembetűnően növekedett, ezzel ellentétben a hazai kis- és középvüzetek drámai mértékű piacvesztést könyvelhettek el maguknak (Raskó, 1999).

A rendszerváltás és a privatizáció az élelmiszer-kereskedelemben is mérvadó változásokat eredményezett. A '90-es évek elején az élelmiszer-kereskedelem meglehetősen vonzó volt bizonyult a külföldi befektetők számára. Számos nemzetközi üzletlánc kezdte meg működését hazánkban, akár régi üzleteket helyreállítva, akár zöldmezős beruházás révén. A külföldiek mellett magyar tulajdonú üzletláncok is alakultak, amelyek közül néhány jelentősen gyors ütemben fejlődött. Mindezek ellenére a magyar kereskedelmi vállalkozások túlnyomó része tőkeszegény kis- és középvállalkozásnak számított (www.szie.hu/2012).

A magyar élelmiszeripar termelése az 1990-es évek első harmadában megvalósult fokozatos csökkenést követően, a termelés 1998-tól újbóli növekedést ért el, de még 2002-ben sem sikerült elérnie az 1989. évi eredményt. A magyar élelmiszeripar 1996-2004 között 7 százalékpontot veszített részesedéséből a nemzetgazdasági ágazatok között. Sőt az élelmiszeripar exportorientáltsága is visszaesően volt, a nemzetgazdasági exportból való részesedése felére csökkent az említett időszakban. Összességében az élelmiszeripar gyenge teljesítménye a kapacitásfeleslegből, az alacsony tőkeellátottságból, az állandóan változó tulajdonosi körből, a pénzügyi befektetők nem egyszeri csődöt okozó magatartásából, a csekély termelékenységből és az egyes ágazatokban az alacsony koncentrációból fakadó piaci erők hatástalanságából volt eredeztethető. Mindezek mellett szerepet játszott az import növekedése és a kiskereskedelmi láncok árleszorító magatartása is (Juhász et. al., 2006).

A rendszerváltás éveiben a birtokstruktúra is jelentős változásokon ment keresztül. A föld tulajdonosi szerkezete is lényegesen megváltozott, hiszen 1990-ben a mezőgazdasági terület 35%-a volt magán-, 34%-a állami- és 31%-a szövetkezeti tulajdonban. Míg 2003-ra a magán tulajdon vált dominálóvá (83%-os részesedéssel), az állami tulajdon 10%-ra és a szövetkezeti tulajdon 3%-ra esett vissza. A magánvállalkozások részarányának növekedése mellett erőteljes terület szétaprózódás ment végbe (Potori–Udovecz (szerk.) et. al., 2004).

3. A magyar élelmiszergazdaság jellemzése 2004. után

Magyarország 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. A magyar élelmiszeripart érettnak találták a csatlakozásra és úgy vélték, hogy 2004 után nyertes ágazat lehet hazánkban. Ahhoz, hogy a magyar élelmiszeripar a hazai piacon és az uniós országokban megállja a helyét a versenyben, ki tudja használni az új piaci lehetőségeket, és ne kelljen lemondania a hazai fogyasztás igényes részéről, alapvető fontosságú a mezőgazdasággal fenntartott, megbízható kapcsolatrendszer és ez által egy igényes mezőgazdasági termelői kultúra gyors kiterjesztése. Ez a cél természetesen csak megfelelő és összehangolt állami szerepvállalás mellett érhető el, olyan intézményrendszer és intézményi kultúrát szükséges kialakítani, amilyenre az EU-beli élelmiszeripari versenytársak is támaszkodnak (www.penzugykutato.hu, 2012).

Azonban számos, pozitív előrejelzés a valóságban nem ment végbe. Az élelmiszeripar az EU csatlakozást követően fokozatosan veszített a lendületéből. Felerősödtek a negatív tendenciák, az élelmiszertermelés és a belföldi értékesítés visszaeséséről, az élelmiszerfogyasztás stagnálásáról, a külföldi termékek hazai piacon történő térnyeréséről, az iparág árbevétel-arányos eredményének erodálásáról, növekvő és kielégítetlen beruházásigényéről, az élelmiszeripari vállalati csődök felgyorsulásáról, végeredményben az élelmiszeripar nemzetgazdasági jelentőségének csökkenéséről szóltak a nyilatkozatok (Kapronczai, 2010).

Az uniós csatlakozást követően nagymennyiségű, alacsony minőségű és olcsó feldolgozott élelmiszer érkezett az EU tagországaiból, elárasztva a belföldi piacokat, s egyben kiszorítva onnan a kevésbé versenyképes hazai élelmiszereket. Ennek hatására az élelmiszeripar bruttó termelési értéke jóval visszaesett, sőt a belföldi értékesítés mértéke is enyhülő tendenciát mutatott. A magyar élelmiszergyártóknak további problémával kellett szembenézniük az áruházláncok árleszorító politikája miatt. Ezen problémák orvoslására jelent meg az új kereskedelmi törvény, amely a beszerzési ár alatti eladásokat hivatott szabályozni, valamint az élelmiszerbiztonsági ellenőrzések kapcsán kiválogatja a gyenge minőségű külföldi élelmiszereket és a szabálytalanságok elkövetésekor megfelelő szankciókat léptet életbe.

A magyar mezőgazdaság teljesítménye is romlott, ezen gazdasági visszaesés a ráfordítások és a teljesítmények abszolút értékében is megnyilvánult. A gabonafélék termesztését kiemelve, megállapítható, hogy alapvetően nem változott a csatlakozás után a gabona-szántóterületének aránya, a gabonatermesztők számára a legnagyobb biztonságot az intervenciós rendszer biztosította. Az állattenyésztés részaránya a mezőgazdasági termékek bruttó kibocsátásából folyamatosan csökkent. A fontosabb állattenyésztési ágazatok közül arányaiban a legnagyobb hanyatlást a sertéságazat szenvedte el, hiszen 2004 után 30%-ot meghaladó csökkenés történt. Az agrárgazdaság külkereskedelmi aktívuma 2006-2008 között megduplázódott (a feldolgozatlan formában értékesített mezőgazdasági termékek kivitelének több mint 1 milliárd euróval történő növekedéséből adódik). 2004-2009 között a behozatal folyamatában, évente 0,3-0,6 milliárd euróval emelkedett. A kivitel 2005. évtől stabilan növekedett (Oláh, 2009).

4. A 2008. évi gazdasági válság hatásai a magyar élelmiszergazdaságra

Az Amerikai Egyesült Államokban 2007-ben jelzálogpiaci válság ütötte fel a fejét, amely pénzügyi válsággá nőtte ki magát és 2008-ra az egész világot megrengette. A XXI. század elején kialakult válság olyan mértékű volt, amelyre az 1929/30-as nagy gazdasági világválság óta nem volt példa. A pénzügyi válságon belül vegyük szemügyre az élelmiszergazdaság tendenciáit érintő eseményeket. Wagner (2009) szerint az utóbbi húsz évben alig történt változás az élelmiszergazdaság világpiaci áraiban, azonban 2007-ben valóságos árrobbanás alakult ki a mezőgazdasági termékek esetében, melyet 2008-ban hasonló nagyságú áresés kísért. Az élelmiszerár-sokkot kiváltó tényezőket három csoportba sorolták Popp és szerzőtársai (2008):

3. Mezőgazdasági termelést és kereskedelmet befolyásoló ökológiai és biológiai természetű tényezők,
4. Makrogazdasági környezetre ható tényezők (népesség és fogyasztói jövedelmek növekedése, kőolaj világpiaci árának drasztikus emelkedése stb.),
5. Agrár- és kereskedelempolitikai tényezők (kereskedelemkorlátozó intézkedések, reformok, bioüzemanyag-gyártás ösztönzése stb.).

A magyar agrárgazdaság részaránya a nemzetgazdaságon belül is jelentős mértékben csökkent a válság után. Az élelmiszeripar részarányát tekintve 2009-re a nemzetgazdasági GDP-ből a 2002. évinek mintegy kétharmadára esett vissza (alig haladta meg a 2%-ot). Ezen tény mögött a hazai élelmiszeripar helyzetének romló tendenciája áll. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttesen a nemzetgazdaság bruttó hazai termelésének 5-6%-át adta 2009-ben. A foglalkoztatottságot figyelembe véve a mezőgazdaságban következett be a legjelentősebb visszaesés. De az élelmiszeriparban is hasonló folyamatok zajlottak le, mivel még 2002-ben a foglalkoztatottak 4,2%-át alkalmazták az élelmiszeriparban, addig 2009-re 3,5%-ra csökkent ez az érték. Az élelmiszeripari kibocsátás 2002 és 2009 között évente 2-7%-os visszaesésnek volt kitéve, a termelés volumene a meghatározó szakágazatok többségében csökkent.

Az élelmiszeripari termékek importjának erőteljes növekedését jól mutatják a 2002. és a 2009. évi adatok eltérései. 2002-ben 844 millió euró értékű import élelmiszer került hazánkba, addig 2009-re már 2.778 millió euró értéket tett ki, amely több mint háromszoros növekedést jelentett. Mind emellett a hazai élelmiszerfogyasztás csak szerény mértékben ért el emelkedést. Az élelmiszeripar tehát a hazai piacon szenvedte el a legnagyobb veszteségeit.

Az élelmiszer-feldolgozás hozzáadott értéke változatlan áron 2004 és 2014 között 14,3%-kal csökkent, míg ugyanezen időszakban Ausztriában 0,8%-kal, Hollandiában 0,5%-kal, Csehországban 8,5%-kal, Szlovákiában 15,9%-kal növekedett.

5. A hazai élelmiszergazdaság jellemzői napjainkban

Magyarország belső piacát továbbra is a gyenge fizetőképes kereslet jellemzi. A háztartások vásárlóerővel korrigált egy főre eső jövedelme és a háztartások egy főre jutó végső fogyasztási kiadásai is nagy lemaradást mutatnak az EU-átlaghoz képest. Az élelmiszerekre és nem alkoholos italokra fordított magyarországi kiadás szintje az egyik legalacsonyabb a tagországok közül. A hazai élelmiszerkereslet gyengesége mellett a fogyasztók erős árérzékenysége kedvezőtlenül befolyásolja a magyarországi élelmiszergyártók jövedelmezőségét abban az esetben, ha csak a belföldi piacra alapoznak.

Az alacsony magyarországi fizetőképes kereslet ellenére az elmúlt években egyre inkább találkozunk a minőségi termelésre alapozott sikeres belső piaci értékesítésre koncentráló stratégiákkal is, főként a kisebb méretű cégek között. Ezek a vállalatok azt a szűk réteget (niche) célozzák meg, amelyik még hajlandó magasabb árat fizetni a magas minőségért, termékeiket alternatív értékesítési csatornákon

keresztül értékesítik. A minőségi termelés viszont egyfajta növekedési korlátot is jelent ezen cégek számára, hiszen amennyiben nagyobb volumenben gyártanának, be kellene lépniük a modern kiskereskedelmi csatornáknak, ahol számukra is elindulna az árverseny, ami komoly kihívást jelentene, mert kis méretük és a fogyasztói igények kielégítésére, minőségi termelésre való törekvéseik nyomán túl széles termékválasztékuk miatt egyelőre hatékonysági problémákkal küzdenek.

A fogyasztók megnyerésének egyik fontos eszköze lehet a folyamatos – leginkább termékhez kapcsolódó – innováció. A lehetőségek ellenére azonban ritkán és kismértékben találkozhatunk innovációval, amit részben indokol az alacsony jövedelmezőség, vagyis, hogy nem jut forrás a fejlesztésekre, de a másik okként felmerül a belső piac mérete is, ami elég korlátozott, így azon belül egy speciális szegmens még kisebb keresletet jelent (Kürthy et. al., 2016).

A hagyományosan igényes európai piacok közelsége és a számos Európán kívüli országban a minőségi európai termékek iránti kereslet növekedése lehetőséget teremt prémium minőségű termékek növekvő mértékű értékesítésére. Ehhez jól működő eredetvédelmi és minőségtanúsító rendszerekre van szükség, amelyek hitelesen támasztják alá termékeink minőségét, GMO-mentességét, termelésünk alacsony környezetterhelését, valamint adott esetben ökológiai gazdálkodásból való származását.

6. Összegző gondolatok

Magyarország a maga 5,4 millió hektár mezőgazdasági területével és a 2 millió hektár erdőterületével olyan élelmiszeripari potenciállal rendelkezik, amelyet messze nem használ ki. A hazai termelés és piac hatékonyabb szervezésével, a feldolgozottság növelésével a világban lévő keresletre való célirányos reagálással a magyar élelmiszergazdaságban a mostaninál 60%-kal nagyobb termelési potenciál van.

Egyértelműen megállapítható, hogy a magyarországi élelmiszeripar az európai uniós tagországokhoz történő összehasonlításban komoly lemaradással küzd. A hazai vállalkozások árbevétele, hozzáadott értéke és munkatermelékenysége elmarad az EU legjelentősebb élelmiszeriparával rendelkező tagországainak adataitól, de a velünk együtt csatlakozó Lengyelországhoz képest is hátrányban van. Az egy vállalkozásra jutó munkavállalók számát tekintve viszont a magyarországi értékek az átlagosnál magasabbak, ami elsősorban a technológiai lemaradásnak és a viszonylag olcsó munkaerőnek tulajdonítható.

A legtöbb élelmiszeripari vállalkozás számára a nyomott árakon való értékesítés kedvezőtlen pénzügyi helyzetet, forráshiányt eredményez, ami megakadályozza a technológiai fejlesztéseket, innovációt. Az elmaradó beruházások viszont tovább rontják a vállalatok hatékonyságát, versenyképességét, így a gyenge teljesítmény újratermeli önmagát.

A teljesítmény növelésében megkerülhetetlen szerepe van a tudástermelés és –átadás intézményei, csatornái működésének. A vállalkozások versenyképességének XXI. századi alapja a folyamatos innováció, az azt megalapozó kutatás-fejlesztési

tevékenység és az innovációs eredmények hasznosítását lehetővé tevő képzett munkaerő.

Az integráció mértékének növekedése tovább javíthatná az élelmiszer-feldolgozók helyzetét, mert akár az alapanyag minőségi paramétereit is befolyásolni tudnák. Az élelmiszeripar eredményességét meghatározza az alapanyag minősége, ára, ugyanakkor a mezőgazdasági termelők számára is előnyös, egyes termékek esetében létkérdés, hogy fő felvevőpiaca, az élelmiszeripar átvegye az általuk termelt árut és azt megfelelően finanszírozza.

A magyarországi élelmiszeripar fontos kitörési pontja lehet az export, hiszen a külpiacon kedvezőbb árak érhetők el, ami javíthatja a feldolgozók bevételeit és profitját. Az exportképesség javításához viszont innovatívabb áruszerkezetre, a célpiacok igényeinek jobb megismerésére, erősebb marketingtevékenységre lenne szükség.

Egyértelműen látszik, hogy a szektor egyik legnagyobb problémája a forráshiány. Ennek enyhítésére a jelenlegi uniós támogatási periódusban az élelmiszer-feldolgozás fejlesztésére 300 milliárd forint áll rendelkezésre. A mikro- és kisvállalkozások a Vidékfejlesztési Program forrásaiból 200 milliárd forintra, míg a közepes vállalkozások a GINOP forrásaiból 100 milliárd forintra pályázhatnak.

Irodalomjegyzék

- Juhász A., Kartali J., König G., Orbánné Nagy M., Stauder M. (2006): *Az élelmiszeripar strukturális átalakulása (1997-2005)*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kapronczai I. (2003): *A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Kapronczai I. (2010): *A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kürthy Gy., Dudás Gy., Felkai B. (szerk.) (2016): *A magyarországi élelmiszeripar helyzete és jövőképe*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Oláh E. (2009): *A magyar mezőgazdaság az EU csatlakozás hatása alatt – 2004-2009*. Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége, Budapest.
- Potori N., Udovecz G. (szerk.) (2004): *Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Raskó Gy. (1999): *Az élelmiszeripar privatizációja Magyarországon*. GJW-Consultatio, Budapest.
- Wagner H. (szerk.) (2009): *A válság hatása a magyar élelmiszeripar gazdasági külkereskedelmére nemzetközi összehasonlításban*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- <http://szie.hu/file/tt/archivum/Stauder_Marta_ertekezes.pdf>
- <http://www.penzugykutato.hu/files/Mohacsi_cikk_01.pdf>